

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ДЖЕРЕЛ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ПОТРЕБ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Однією з основних функцій сучасної держави є вироблення та реалізація соціальної політики, формування та здійснення якої потребує якісного інформаційного забезпечення (складовою якого є статистична інформація), що сприяло б адекватному управлінню як на державному, так і на регіональному рівнях. Тільки за таких умов можна вибудувати ієрархію довго- і короткострокових цілей соціально-економічного розвитку, створити ефективну стратегію та тактику їх досягнення.

У даний час існує певний теоретико-науковий доробок з досліджуваної проблематики. Значний внесок у цю справу зробили дослідники та науковці в різних галузях (економісти, статистики, соціологи, демографи): О. Амоша, Н. Власенко, В. Геєць, О. Грішнова, І. Калачова, В. Колесник, Е. Лібанова, зокрема в галузі державного управління – М. Кравченко, О. Осауленко, В. Скуратівський, В. Трощинський та ін. І хоча наявні дослідження охоплюють широкий спектр питань, проте у вітчизняній науці державного управління завданню вивчення джерел статистичних даних, необхідних як інформаційна база для забезпечення державної соціальної політики, не приділялося значної уваги.

Мета статті – розглянути основні джерела інформації соціальної статистики та проаналізувати їх інформаційну складову в контексті розроблення даних для статистичного забезпечення соціальної політики.

Сьогодні основними джерелами статистичної інформації можуть бути [1; 2]: переписи населення, вибіркові обстеження та модульні опитування домашніх господарств, переписи та вибіркові обстеження підприємств, поточний облік, дані адміністративної звітності, дані відомчих реєстрів (списків) фізичних та юридичних осіб.

Найбільш інформативними та якісними для соціальної статистики з точки зору розроблення даних для статистичного забезпе-

чення соціальної політики є такі джерела інформації, які використовуються в діяльності органів державної статистики: переписи населення; вибіркові обстеження домогосподарств; тематичні (модульні) опитування; поточна статистична звітність; адміністративні дані.

Перепис населення – унікальне наймасштабніше статистичне спостереження, основне джерело даних про населення. Найбільш повне та вичерпне визначення перепису зробила Статистична комісія ООН [3]: перепис населення – це єдиний процес збору, узагальнення, оцінки, аналізу й публікації або поширення в інший спосіб демографічних, економічних і соціальних даних, що станом на певний час стосуються всіх осіб у країні або чітко обмеженої частини країни.

У міжнародній та вітчизняній практиці вже вироблено певні підходи та принципи проведення переписів. Ці питання досить широко висвітлені у спеціальній літературі [4; 5], тому докладно їх розглядати недоцільно. Проте загальна мета проведення перепису населення в будь-якій країні світу однакова і полягає в отриманні даних про чисельність, склад і розміщення населення тощо.

Перепис має свої характерні особливості, досить загальні для різних країн, зокрема [4]:

індивідуальна реєстрація передбачає, що кожна особа враховується окремо та їх характеристики реєструються окремо;

повнота охоплення в межах визначеної території означає, що на чітко встановленій території (уся країна або чітко визначена її частина) переписом має бути охоплена кожна особа, яка присутня та / або проживає на момент перепису в межах даної території;

одночасність вимагає, щоб кожна особа була зареєстрована якомога ближче до одного й того самого чітко визначеного часу, і зібрані дані мають відноситись до чітко визначених часу і дати;

визначена періодичність передбачає, що для отримання порівняльних даних у чітко визначеній послідовності потрібно проводити регулярні переписи (зокрема, як зазначалось, раз на 10 років).

Дотримання цих принципів означає, що завдяки переписам органи влади і суспільство приблизно раз на 10 років можуть отримати різноманітні дані як про населення в цілому, так і по окремих адміністративно-територіальних одиницях.

Варто погодитися з думкою фахівців [4; 6], що підсумки переписів населення важко переоцінити, їх значимість насамперед визначається тим, що уточнюється чисельність і якісний склад населення, а також його розміщення на території країни. При цьому для забезпечення потреб розроблення та реалізації соціальної політики надзвичайно важливою є роль перепису для отримання повної та точної інформації про демографічні й соціально-економічні характеристики населення (розподіл за віком, статтю, рівнем освіти, джерелами засобів існування, видами економічної діяльності та статусом зайнятості, міграційна активність та сімейний склад тощо), які використовують як надійне джерело інформаційного забезпечення прогнозування й управління соціально-економічним розвитком, реалізації бюджетного процесу, проведення реформ у соціальній сфері, побудови демографічних прогнозів, регулювання міграційних процесів, формування державної стратегії розвитку країни тощо. Дані, отримані у процесі проведення перепису населення, є базою для планування розвитку та фінансування соціальної сфери й інфраструктури, для цілей бюджетної політики як на національному, так і на регіональному рівнях, основою багатьох політико- та соціально-економічних досліджень.

Однак, незважаючи на те що перепис населення має дуже багато позитивного і забезпечує суспільство унікальною інформацією, на думку фахівців [4], це спостереження має деякі негативні сторони, зокрема:

1) неможливо швидко надати дані за результатами проведення, оскільки зібрана інформація потребує досить значного часу на

оброблення та оприлюднення даних (1-2 роки);

2) частина інформації досить швидко застаріває та перестає бути актуальною, практично вже на наступний рік після перепису;

3) проблема точності та повноти інформації, оскільки існує висока ймовірність одержання неточних або навіть неповних відповідей на окремі питання;

4) підготовка та проведення перепису потребує досить великих витрат із державного бюджету.

До цієї проблеми ще в 1995 р. привернула увагу світової спільноти Статистична комісія ООН, у доповіді якої було зазначено, що фактично повсюди у світі зростає вартість переписів і це викликає занепокоєння та є однією з причин пошуку інших джерел демографічних даних [4, с. 27].

У зв'язку з цим усе більш широкого застосування стали набувати реєстри населення, створені в деяких країнах на основі адміністративних записів. Швидкий розвиток інформаційних технологій дозволив створювати електронні реєстри, що стали базою для розвитку автоматизованої системи збору та оброблення поточної інформації про населення. Наразі деякі розвинені країни вже перейшли від традиційних переписів на комбіновані на основі адміністративних реєстрів та реєстрів населення (Португалія, Франція, Словенія та ін.) [7-9]. Для національної статистики досвід використання адміністративних реєстрів та створення і функціонування реєстрів населення також був би корисним, і це питання потребує подальшого вивчення.

Ще одним джерелом статистичних даних для потреб соціальної політики є вибіркові обстеження населення (домогосподарств), які на даний час є одним із найбільш поширених методів збору інформації. На відміну від переписів та інших методів збору інформації, коли дані збирають про все населення, обстеження дозволяє отримати відомості про певну частину населення, які за спеціальною методикою поширюються на всю генеральну сукупність (все населення).

В Україні вибіркові обстеження населення (домогосподарств) проводяться органами державної статистики для дослідження умов життя домогосподарств, ринку праці, а також за окремим тематичними напрямками [10]. Ці обстеження є основним джерелом отримання даних для забезпечення соціальної політики в частині комплексного дослідження рівня матеріального добробуту різних соціальних груп, визначення реального обсягу зайнятості та безробіття, структури робочої сили тощо. Через мережу обстежуваних домогосподарств органи статистики отримують інформацію про фактичну структуру витрат населення, необхідну для обчислення індексу споживчих цін, розрахунків показників диференціації населення за рівнем добробуту, зокрема щодо чисельності населення країни із середньодушовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; дослідження рівня життя окремих, у тому числі найменш забезпечених соціальних груп тощо. Дуже важливим з точки зору державного управління в соціальній сфері є те, що результати обстеження використовуються для досліджень ефективності й адресності заходів щодо соціального захисту найбільш уразливих верств населення, а також для розрахунків окремих показників за іншими напрямками соціальної політики. Крім того, матеріали цих обстежень на сьогодні є єдиним джерелом статистичної інформації для дослідження питань бідності.

Обстеження здійснюється на постійній основі та базується на загальноприйнятих міжнародних стандартах [11]:

принцип формування вибірки домогосподарств для обстеження як імовірнісної, стратифікованої, багатоступеневої, територіальної;

добровільна згода домогосподарства на участь в обстеженні;

періодична зміна (ротація) респондентів (домогосподарств);

повна відмова від методу балансу доходів і витрат сімейних бюджетів;

мінімальне навантаження на домогосподарство;

вивчення споживання домогосподарства протягом короткого часу;

можливість отримання науково обґрунтованих оцінок якості інформації, зокрема, точності;

екстраполяція (поширення) даних вибіркового обстеження на генеральну сукупність – усе населення країни;

супровід публікацій результатів обстеження методологічними коментарями для користувачів.

Основною інформаційною базою статистичного забезпечення потреб соціальної політики з метою комплексного дослідження рівня матеріального добробуту різних соціальних груп населення в міжнародній та вітчизняній статистичній практиці є дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, які об'єктивно відображають вплив на життєвий рівень сімей багатьох процесів соціально-економічного розвитку країни та результатів здійснюваних заходів державної соціальної політики. Вибіркове обстеження домогосподарств передбачає три складові із застосуванням різних інструментів для одержання інформації [1; 10]:

1. Збір даних щодо загальної характеристики домогосподарства за програмою відповідного запитальника.

2. Спостереження за витратами і доходами домогосподарств.

3. Одноразові тематичні опитування.

Таким чином, вибіркове обстеження умов життя домогосподарств є основною інформаційною базою та унікальним джерелом даних для аналізу питань бідності населення в цілому та окремих його груп. Інформаційний потенціал програми обстеження та наявність мікроданих дозволяють проводити аналіз соціально-демографічного профілю бідності, витрат, доходів та інших ресурсів домогосподарств, їх житлових умов, забезпеченості сучасними товарами довготривалого використання, стану здоров'я тощо. Додаткові модулі запитань соціологічного спрямування дають змогу досліджувати зміни "суб'єктивного" сприйняття населенням ситуації щодо загального добробуту, а також визначати масштаби і рівень суб'єктивної бідності та співставляти їх із даними про об'єктивну бідність.

Отже, дані вибіркового обстеження домогосподарств є основою для опису й аналізу широкого кола проблемних питань соціальної політики держави та її ефективності, зокрема для:

розробки, моніторингу й оцінки ефективності соціальної та економічної політики; оцінки рівня, структури і тенденцій розвитку добробуту домогосподарств;

оцінки ситуації на ринку праці – інформація про робочу силу, її структуру, одночасне, загальне та взаємовиключне вимірювання кількості зайнятих, безробітних, економічно неактивного населення;

оцінки ефективності системи соціального забезпечення та соціальної допомоги;

розрахунку соціальних стандартів (набору "споживчого кошика" та прожиткового мінімуму);

визначення фактичного кошика товарів і послуг, необхідного при одержанні вагових показників для розрахунків індексу споживчих цін, індексів вартості життя по різних групах населення;

вивчення поведінки споживачів у різних соціально-економічних групах населення;

забезпечення даних при розробці балансів сільгосппродуктів і визначення рівня споживання основних харчових продуктів по різних соціально-економічних групах населення;

досліджень та оцінки бідності в Україні, на його основі розраховується такий важливий для соціальної політики показник, як межа бідності за умовами життя.

Багато з міжнародних стандартів та класифікацій можуть бути застосовані лише за умов регулярного здійснення вибіркового обстеження домогосподарств.

О. Грішнова [12] виділяє як переваги цього способу отримання інформації, так і недоліки. До переваг науковець відносить: відповідність прийнятим міжнародним стандартам та визначенням; обстеження дає інформацію про весь контингент, що вивчається; результати досліджень різних періодів є порівняльними між собою; надається велика кількість додаткової інформації; отримується комплексна інформація щодо індивідуально-

го об'єкта, що дає змогу досліджувати взаємозв'язки різних характеристик; дослідження може здійснюватись незалежно від інших, не потребує адаптації до існуючих статистичних систем чи їх зміни.

До недоліків вибіркового обстеження домогосподарств відносять такі: використання вибірки мало підходить для аналізу даних на окремій місцевості, оскільки з розбиванням вибірки підвищується її похибка; необхідність вкладання значного обсягу коштів та зусиль зумовлює здійснення такого дослідження не частіше, ніж раз на квартал; непостійність вибірки ускладнює отримання даних за тривалий період спостереження.

Ще одним джерелом інформації для статистичного забезпечення потреб соціальної політики є поточний облік та адміністративна звітність.

Для здійснення поточного обліку Держстат розробляє, затверджує та застосовує державну статистичну звітність, яка є обов'язковою для подання всіма респондентами [10]. Для розробки даних соціальної сфери використовуються формуляри з питань статистики населення, ринку праці, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, науки та культури, правової та політичної статистики тощо. За строком подання форми статистичного спостереження поділяються на: місячні, квартальні, піврічні, річні й такі, що не мають установленної періодичності, а подаються в разі потреби.

Крім того, як джерело статистичної інформації для потреб соціальної політики органи державної статистики використовують адміністративні дані, отримані органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства на підставі спостережень, проведених у процесі державно-управлінської діяльності з метою виконання адміністративних обов'язків і завдань, віднесених до їх компетенції. Вони охоплюють досить широке коло питань вивчення соціальної сфери, надають узагальнену інформацію щодо основних складових державної соціальної політики та використовуються для розрахунку конкретних показників соціальної статистики, які характеризують окремі

напрями соціальної сфери – демографію, ринок праці, освіту, охорону здоров'я та медичні послуги, науку і культуру тощо та на їх основі розробляється значний масив статистичних даних для потреб соціальної політики [10].

До основних переваг цього джерела інформації належать [2; 12]: відносна дешевизна; постійність інформації, яка дає змогу стежити за тривалістю та динамікою процесів з початку їх обліку; можливість отримання інформації по конкретних групах сукупності без похибки у вибірці. Але для цього способу отримання інформації характерні й певні недоліки, серед яких: охоплення зареєстрованого контингенту тільки формально, відповідно до прийнятих правил; залежність від змін у правилах реєстрації (законодавства, правил виплати допомоги тощо); неможливість отримати комплексну інформацію щодо індивідуального об'єкта.

Висновки. На основі інформації, отриманої з розглянутих джерел, органи статистики розробляють досить широкий спектр статистичних даних, які комплексно характеризують різні сфери суспільного життя, що перебувають у зоні дії соціальної політики. Зокрема, щодо загальної чисельності та складу населення, рівня смертності та народжуваності, тривалості життя; рівня зайнятості та безробіття, попиту та пропозиції робочої сили, економічної активності та оплати праці; доходів та витрат населення, життєвого рівня громадян, середньодушових доходів; рівня освіти населення; рівня захворюваності та медичного забезпечення; житлових умов тощо. Без використання такої статистичної інформації не можуть бути розроблені заходи державного управління щодо реалізації загальнодержавної та регіональної соціальної політики за її окремими напрямками, а також формування довго- і середньострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни. Крім того, офіційні статистичні дані використовуються міжнародними організаціями для проведення загальних оцінок та порівняння соціально-економічного становища країн, зокрема ООН для розрахунку ІЛР, а також для розрахунку регіонального ІЛР,

який ураховує національні відмінності та специфіку.

Водночас ці джерела відрізняються охопленням і періодичністю, складністю, вартістю робіт, якістю й оперативністю даних і мають як свої переваги, так і недоліки, тому їх доцільно взаємодоповнювати. Крім того, для розроблення статистичної інформації для забезпечення потреб соціальної політики доцільно додатково залучити таке джерело інформації, як адміністративні електронні реєстри, які зараз в Україні майже не застосовуються, оскільки є автономними і функціонують за різними стандартами. У соціальній статистиці широко використовують шість розглянутих вище джерел, однак не використовують реєстри фізичних осіб, зокрема реєстр населення.

Таким чином, досить актуальним є питання створення єдиного реєстру населення країни, що насамперед потребує прийняття відповідного політичного рішення, вивчення вітчизняними фахівцями досвіду з цього питання розвинутих країн, розробки необхідної нормативно-правової бази, концепції та реального механізму його створення й захисту персональної інформації.

Література

1. Єріна А.М. Організація вибіркових обстежень: навч. посібник / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2004. – 127 с.
2. Социальная статистика: учеб. / под ред. И.И. Елисейевой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 480 с.
3. Статистична комісія ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/development/progareas/statistics.shtml>.
4. Власенко Н.С. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / Н.С. Власенко, І.О. Курило, Е.М. Ліанова [та ін.]; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України; Державний комітет статистики України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 558 с.
5. Резолюція Економічної і соціальної ради ООН E/2005/24E/CN.J/2005/27 [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php>.

6. Осауленко О.Г. Національна статистична система: стратегічне планування, методологія та організація: моногр. / О.Г. Осауленко. – К.: ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2008. – 415 с.

7. Переписи во Франції: от всеобщей переписи к циклической. Европейская экономическая комиссия. Документ ECE/CES/2006/24 29 March 2006, представленный НИ-СЭИ / Экономический и Социальный совет ООН. Конференция европейских статистиков. 54-я пленарная сессия. – Париж, 13-15 июня 2006 г.

8. Перепись на базе регистра: опыт Португалии: Записка Статистического управления Португалии / Европейская экономическая комиссия ООН. Конференция европейских статистиков. 60-е пленарное заседание. Париж, 6-8 июня 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.cisstat.com/ces/60-session/16-Portugal_rus.pdf.

9. Перепись на основе регистра в Словении: уроки: Записка Статистического управления Республики Словения / Европейская экономическая комиссия ООН. Конференция европейских статистиков. 60-е пленарное заседание. Париж, 6-8 июня 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2012>.

10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Керівництво з обстеження домогосподарств. Статистичний відділ Департаменту з міжнародних економічних та соціальних питань Організації Об'єднаних Націй, Серія F № 31. Нью-Йорк, 1986.

12. Грішнова О.А Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2004. – 535 с.

Надійшла до редакції 02.12.2013 р.